

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
імені В.М.КОРЕЦЬКОГО
НАН УКРАЇНИ

Держава і право

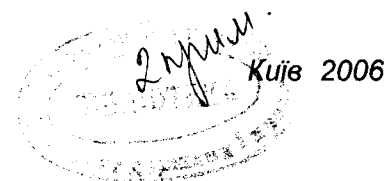
ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ЮРИДИЧНІ І ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Випуск 31

2 тираж

Затверджено до друку
Вченою радою Інституту держави і права
ім. В.М.Корецького НАН України

**Збірник затверджено ВАК України як наукове фахове видання,
в якому можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень**

Редакційна колегія

Ю.С. Шемшученко, доктор юридичних наук, академік НАН України (голова редколегії);
І.О. Кресіна, доктор політичних наук (головний редактор); В.Б. Авер'янов, доктор юридичних наук;
В.І. Акуленко, доктор юридичних наук; В.Д. Бабкін, доктор юридичних наук; С.В. Бобровник, канди-
дат юридичних наук; В.П. Горбатенко, доктор політичних наук; В.Н. Денисов, доктор юридичних наук;
В.С. Журавський, доктор юридичних наук; Зайчук О.В., доктор юридичних наук; А.А. Коваленко,
доктор політичних наук; О.М. Костенко, доктор юридичних наук; Н.Р. Малишева, доктор юридичних
наук; В.П. Нагребельний, кандидат юридичних наук; І.Г. Оніщенко, доктор політичних наук;
Н.М. Оніщенко, доктор юридичних наук; М.В. Оніщук, кандидат юридичних наук; Н.М. Пархоменко,
кандидат юридичних наук; В.Ф. Погорілко, доктор юридичних наук; В.І. Семчик, доктор юридичних
наук; О.В. Скриннюк, доктор юридичних наук; І.Б. Усенко, кандидат юридичних наук; Н.М. Хуторян,
доктор юридичних наук; В.В. Цветков, доктор юридичних наук; Я.М. Шевченко, доктор юридичних на-
ук; Л.С. Шкляр, доктор політичних наук.

Д 36 Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки.
Випуск 31 К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України,
2006 624 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії держави і права, держав-
ного управління, адміністративного, конституційного, міжнародного, цивільного і підпри-
ємницького, аграрного та екологічного права, кримінології, кримінального і кримінально-
процесуального права. Значна увага приділяється проблемам сучасної політичної науки.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто прагне
оформити правові та політичні знання теоретичного і прикладного характеру.

Адреса редакції

01601, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4, к. 211
Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України
тел. 279-73-96, факс 278-54-74

ISSN 1563-3349

© Інститут держави і права
ім. В.М.Корецького НАН України, 2006

Розділ 1

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

В.В. ЛАДИЧЕНКО

ЮРИДИЧНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ПРИНЦИП ПРАВА

Термін «справедливість» має багато значень. Під ним розуміються і неупере-
дженість дій та суджень; і чесне визнання за будь-ким правоти, гідності; і відпла-
та належного на законних і чесних підставах; і в цілому відповідність людських
стосунків, вчинків до загальноприйнятих моральних і правових норм.

Поняття справедливості – складне та багатогранне. Воно досліджується в на-
уці не тільки як відображаюче відповідний зміст соціально-політичне, моральне,
правове явище, а й як почуття, оцінка, норма, принцип, ідеал. При цьому обов'яз-
ково підкреслюється, що справедливість завжди гносеологічно коріниться в умо-
вах життя людей.

Значний внесок у дослідження принципів права в Україні зробили такі вчені,
як: В.Б.Авер'янов, В.Д.Бабкін, В.М.Горшенков, В.Н.Денисов, М.І.Козюбра,
А.М.Колодій, В.В.Копейчиков, Є.В.Назаренко, П.М.Рабінович, В.Ф.Сіренко,
О.Ф.Фрицький, В.В.Цветков, М.В.Цвік, Ю.С.Шемшученко та інші.

Справедливість – це ціннісна категорія, що виробляється в суспільстві у
відповідності зі сформованими уявленнями про мораль і норми поведінки.
Оскільки категорія загальної справедливості найчастіше здебільшого лежить за
межами правового регулювання, у сфері моральності й моралі, остільки ця обста-
вина дозволяє називати її соціальною.

Соціальна справедливість проявляється там, де оцінюються вчинки та по-
ведінка людей, розподіляються суспільні блага й обов'язки. Значне місце займає
вона у сфері правосвідомості, однак, не отожднюється з нею, тому що оцінює не
тільки правові, а й інші суспільні явища. З одного боку, всі відносини, врегульо-
вані правом, охоплюються і моральними нормами, але з іншого боку, сфера дії
моралі ширше сфери дії права, моральні уявлення про справедливість за своїм
змістом є багатограннішими, ніж правові. У підсумку моральне поняття категорії
справедливості місткіше, ніж поняття юридичної справедливості. Цим визна-
чається необхідність керуватися в правозастосовчій діяльності не тільки пра-

© ЛАДИЧЕНКО Віктор Валерійович – кандидат юридичних наук, доцент, докто-
рант Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

С. 225–227. **8.** Положення про порядок роботи з проектами законодавчих актів та матеріалів, що містять законодавчі пропозиції, які подаються на розгляд Верховної Ради України, затверджено розпорядженням Голови Верховної Ради України № 548 від 29 грудня 1997 р. (із змінами внесеними згідно з Розпорядженням Голови Верховної Ради України № 665 (665/03-РГ) від 01.07.2003 р.) // Офіційно не опубліковане. **9.** Закон України «Про комітети Верховної Ради України» від 4 квітня 1995 р. № 116/95-ВР // ВВР України. – 1995. – № 19. – Ст. 134; 199. – № 40–41. – Ст. 130; 2000. – № 12. – Ст. 96; 2000. – № 13. – Ст. 107. **10.** Положення про проведення семінарів у комітетах Верховної Ради України, затв. постановою Верховної Ради України від 11 грудня 2003 р. № 1385-IV // ВВР України. – 2004. – № 13. – Ст. 134. **11. Засць А.** Вдосконалення організаційно-правових засад і нормативної основи законодавчої діяльності парламенту на основі Конституції України // Українське право. – 1996. – № 3 (5). – С. 58. **12. Гребенченко С.Ф.** Основы парламентской деятельности: Учеб. пособие. – М., 2004. – С. 76. **13.** Положення про порядок роботи з проектами законодавчих актів та матеріалів, що містять законодавчі пропозиції, що подаються на розгляд Верховної Ради України, затверджено Розпорядженням Голови Верховної Ради України № 548 від 29 грудня 1997 р. (із змінами, внесеними згідно з Розпорядженням Голови Верховної Ради України № 665 (665/03-РГ) від 01.07.2003 р.) // Офіційно не опубліковане.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

І.Л. БОРОДІН

ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ЮРИСДИКЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Традиційно проблематика принципів належить до фундаментальної юриспруденції і загальнотеоретичної, і галузевої. Виникаючи як певні ідеї, що відображають у суспільній правосвідомості як те або інше явище, правові принципи дістають доктринальне влучення у правовій теорії, а після їх офіційного визначення та закріплення у Конституції України або ж іншому правовому акті, вони набувають юридичного характеру (саме як правові принципи)¹.

Термін «принципи» походить від лат. «*principium*» – начало, основа, у філософії те, що лежить в основі деякої сукупності фактів або знань, із забезпеченням первинного відгінку – перший, основний, вихідний², наукове або моральне начало, правило, основа, від якого не відступають³, основне висхідне положення якої-небудь теорії, вчення, науки⁴, першооснова, основа, правило поведінки⁵, керівне положення чи ідея, установка в будь-якій діяльності⁶.

В юридичній літературі під принципами переважно розуміють основні, висхідні положення теорії, світогляду, політики, науки⁷, інтереси, яким надається правова форма⁸. Правові принципи – суто наукова категорія, яка ґрунтується на правосвідомості та правовій ідеології⁹.

Інші автори зводять поняття принципу до поняття найбільш загальної правової норми¹⁰. Більша частина вчених-правознавців не припускає існування принципів поза безпосереднім нормативним змістом права¹¹.

Таку кількість позицій дослідників можна пояснити тим, що проблема принципів має комплексний характер і її правильне вирішення можливе на основі міжгалузевих досліджень. Розв'язання питання про принципи є основою вирішення проблеми процесуальної доктрини, оскільки принципи є орієнтиром, основою, на якій ґрунтується правозастосовча практика. Принцип провадження у справах про адміністративні правопорушення досить повно відображають принципи адміністративної юрисдикції в цілому. До них, на думку, І.А. Галагана і А.П. Шергіна належать законність, об'єктивної (матеріальної) істини, змагальність, публічність (гласність), всебічність, безпосередність, національна мова, забезпечення права на захист, участь громадськості¹². Цей перелік заперечень не виникає в цілому, але до нього слід додати, ще такі принципи як оперативність та економічність персональної відповідальності за прийняте рішення.

© БОРОДІН Іван Лук'янович – доктор юридичних наук, професор кафедри цивільного права Національної академії внутрішніх справ України

Принцип законності. В юридичній літературі під законністю розуміють повільне виконання законів та відповідних їм інших нормативних актів органами держави, посадовими особами, громадянами та громадськими організаціями¹³. Це означає, що законність обов'язкова для всіх державних структур (органів законодавчої, судової, виконавчої влади, інших державних і недержавних установ) і громадян. Вона є обов'язковою умовою, що забезпечує безперешкодну реалізацію прав громадян, їх самовираження. Законність виражена в законодавстві – системі правових норм.

Законність – це насамперед наявність достатньої кількості юридичних норм високої якості, а потім їх суворе дотримання всіма суб'єктами права¹⁴.

Якщо розглядати принцип законності щодо його юрисдикційного застосування, то він означає, що всі дії суб'єктів адміністративної юрисдикції не повинні суперечити законодавству, рішення мають прийматися у межах компетенції і підтриманням необхідної процедури, встановленої адміністративними нормами, вони повинні сприяти розвитку позитивних суспільних відносин.

Принцип об'єктивної (матеріальної) істини. Під час адміністративного процесу встановлюються фактичні, матеріальні істини. Суб'єкт, що приймає рішення, мотивує його обставинами, що склалися (які могли статися чи мають місце в дійсності). Цей принцип характеризують дві риси. По-перше, орган, установа, посадова особа, що здійснює процесуальну діяльність, мають використати всі процесуальні можливості для повного і всебічного розгляду обставин справи, або, у разі необхідності, утриматись від подальших дій у провадженні. Важливим обов'язком суб'єктів в адміністративно-юрисдикційному процесі є збирання доказів, їх перевірка. По-друге – це відповідність висновків у справі об'єктивній дійсності, що має бути встановлена.

Принцип змагальності. Він означає, що всі учасники адміністративного процесу мають якнайповніше досліджувати всі обставини справи, усувати протиріччя в їх оцінці і на основі добутих доказів робити правильні висновки. Цей принцип традиційно розглядається з двох точок зору. Перша стосується фактичної сторони справи, тобто пов'язана із процесом доказування фактів, які мають значення для справи, а другий аспект пов'язаний із вирішенням питання диспозитивного характеру; вибором обґрунтування і відстоювання у суді правової позиції сторони. Принцип змагальності передбачає рівність сторін процесу, здійснені своїх правових можливостей. Його взагалі можна віднести до основних положень засад права. Він виходить із самої природи процесуальних правовідносин, в яких беруть участь дві сторони із протилежними інтересами.

Принцип публічності (гласності). У матеріально-правовому розумінні він означає здійснення певних дій в інтересах усього суспільства. В адміністративному процесі прояви публічності можна знайти при вирішенні процесуальних і матеріальних питань. До перших належать ті, що складаються під час реалізації повноважень суб'єктів на стадії порушення справи. На стадії розслідування та розгляду справи цей принцип проявляється у збиранні, систематизації, аналізі суб'єктом провадження необхідних матеріалів і доказів. До процесуальних проявів публічності належать форма ініціативності проведення певних процесуальних дій суб'єктом. На стадії прийняття рішення публічність проявляється у порядку вступу рішення в силу. Воно набуває чинності з моменту його прийняття і не потребує сторонньої згоди, в тому числі й учасників процесу. До других належать обов'язок суб'єкту провадження щодо забезпечення настання передбаче-

них законом юридичних наслідків у разі підтвердження наявності необхідних процесуальних матеріальних юридичних фактів.

Принцип всебічності. Цей принцип дістає виявлення у необхідності в процесі провадження по справі максимального збору доказів, їх аналізу в певному обсязі. Процес прийняття рішення має враховувати всі обставини справи, починаючи із причин порушення справи й до особливостей та специфіки виконання прийнятого рішення по справі. Цей принцип через його загальнопроцесуальний характер не можна віднести до власне адміністративно-процесуального.

Принцип безпосередності. Цей принцип виражається у самостійності сприйняття та оцінки особою, що застосовує закон, доказів по справі. Безпосередність відсутня тоді, коли у суб'єкта немає можливості особисто прийняти пояснення сторони. Вимоги принципу безпосередності спрямовані на дослідження та оцінку доказів по справі за участю зацікавлених осіб.

Принцип національної мови. В умовах поповнення реальним змістом суверенітету України в її законодавстві це питання має вирішуватися однозначно: адміністративно-юрисдикційний процес має здійснюватися державною мовою. Ті його учасники, які не володіють українською мовою, повинні мати можливість користуватися послугами перекладача. Відмова посадової особи прийняти до розгляду справу на підставі незнання громадянами національної згідно із законодавством мови спричиняє відповідальність.

Принцип забезпечення права на захист. Цей принцип означає, що в юрисдикційному процесі юридичні та фізичні особи, будучи рівноправними перед законом, однаковою мірою можуть розраховувати на врахування їх матеріально-правових та процесуальних інтересів під час розгляду справи. Наприклад, Ф. Д. Фіночко звертає увагу на важливість здійснення органами управління охорони встановленого порядку управління, прав і свобод громадян, прав громадян на послуги адвоката¹⁵. Змістом принципу є балансування інтересів особи та держави при вчиненні процесуальних дій.

Принцип участі громадян в адміністративно-юрисдикційному процесі. Він передбачає можливість учасникам процесу знайомитися із матеріалами справи. Орган і посадова особа не мають права відмовити зацікавленим особам і законним представникам бути присутніми при розгляді конкретних справ та прийнятті за ними рішення. Громадянам надається право представляти докази у справі, а також надавати допомогу учасникам процесу у зборі, систематизації та аналізі доказів, матеріалів, що мають безпосереднє відношення до справи.

Принцип оперативності та економічності. Він спрямований на таку організацію адміністративно-юрисдикційного процесу, яка пов'язана з мінімальними затратами та швидкістю. Оскільки адміністративні справи здебільшого не складні у порівнянні, наприклад, з кримінальними і вимагають не тільки якісного, а й швидкого їх вирішення, то і строки їх розгляду не великі. Швидкість та економічність дають можливість його не заформалізувати.

Принцип персональної відповідальності за прийняте рішення: він допомагає встановити конкретних осіб, відповідальних за порушення закону, а також дозволяє максимально скоротити строки провадження у справі і спрямований проти небачання державних службовців та інших суб'єктів адміністративно-юрисдикційних відносин брати на себе відповідальність у процесі розгляду індивідуально-конкретних справ та прийнятті рішень по них.

1. *Васильев А.М.* О правовых идеях – принципах // Государство и право. 1975. – № 3. – С. 14. 2. Короткий тлумачний словник української мови / Уклад. Гринчишин Д.Г., Гумецька Л.П., Карпова В.Л. та ін. Відп. ред. Гумецька Л.П. – К., 1978. – С. 214; Теория государства и права / Под ред. Копейчикова В.В. – К., 1994. – С. 45–96; Юридичний словник / За ред. Бабія Б.М., Корецького В.М., Цвєткова В.В. – К., 1974. – С. 616. 3. Толковый словарь живого великорусского языка. Даль В. – М., 1980. – Т. 3. – С. 431. 4. Українська радянська енциклопедія. Видання друге. – Головна редакція УРЕ., – К., 1983. – Т. 9. – С. 91. 5. Словник іншомовних слів / За ред. Мельничука О.С. – Головна редакція УРЕ. – К., 1974. – С. 547; Финно-советский словарь / Под ред. Фролова И.Т. – 5-е изд. – М., 1987. – С. 382. 6. Машинный толковый словарь русского языка / Лопатик В.В., Лопатина Л.Е. – М., 1990. – С. 439. 7. Гражданский процесс: Учебник / Под ред. Мусина В.А., Чечяной Н.А. Чечота Д.М. 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1998. – С. 32. 8. *Сиренко В.Ф.* Интересы в системе основных интересов советского государственного управления. – К., 1982. – С. 32. 9. *Чечот Д.М.* Развитие принципа материальной истины в советском гражданском процессуальном праве / Тезисы докладов межвузовского научного совещания. – Изд-во ЛГУ, 1957. – С. 8–12. 10. *Тараненко В.Ф.* Принцип состязательности в советском гражданском процессе: Автореф. дисс... канд. юрид. наук. – М., 1954. – С. 3; *Гурвич М.А.* Лекции по советскому гражданскому процессу. – М., 1957. – С. 85; *Мамницкий В.Ю.* Принцип змагальності у цивільному судочинстві. Автореф. дисс... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Нац. Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 1995. – С. 8. 11. *Алексеев С.С.* Проблемы теории права. Курс лекций в 2-х т. – Свердловск, 1972. – Т. 1. – С. 102–105; *Келина С.Г., Кудрявцев В.А.* Принципы советского уголовного права. – М., 1988. – С. 23; *Тараненко В.Ф.* Принцип диспозитивности и состязательности в советском гражданском процессе. – М., 1990. – С. 4. 12. *Галаган И.А.* Административная ответственность в СССР: Процессуальное регулирование. – Воронеж, 1976. – С. 177; *Шергин А.П.* Административная юрисдикция. – М., 1979. – С. 27. 13. Юридический энциклопедический словарь. – М., 1984. – С. 101. 14. *Бахрах Д.Н.* Административное право: Часть общая. – М., 1993. – С. 157. 15. Советское административное право / Под ред. Павлова Ю.Р.С. – К., 1986. – С. 207.

Т.О. КОЛОМОЄЦЬ.

МЕТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ: СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ПОГЛЯД

Докорінні зміни у соціально-економічному та політичному житті в Україні об'єктивно передбачають модифікацію моделі взаємовідносин людини і держави в особі її органів (насамперед, органів державної виконавчої влади та контролюючо-наглядових органів), а також суттєве оновлення їх доктринального та нормативного фундаменту. Йдеться, насамперед, про адміністративно-правову доктрину, адміністративне право та адміністративне законодавство, які були головними інструментами правового забезпечення командно-адміністративної системи, то

¹ КОЛОМОЄЦЬ Тетяна Олександрівна – доктор юридичних наук, професор, заступник декана юридичного факультету Запорізького національного університету

тоталітарного режиму радянської держави¹. Орієнтація на відносини типу «держави для людини», коли головним обов'язком держави є «утвердження і забезпечення прав і свобод людини»², визнання останньої найвищою соціальною цінністю держави значно скорочують сферу втручання держави у життя людини у вигляді застосування різноманітних примусових заходів. Базовим методом взаємовідносин людини і держави в Україні на сьогодні є переконання як система заходів правового і неправового характеру, яка полягає у застосуванні різноманітних виховних, роз'яснювальних і заохочувальних заходів з метою формування у громадян розуміння необхідності чіткого виконання вимог законів та інших правових актів³. Водночас застосування переконання взагалі не знімає питання про розумно допустимі межі його використання як засобу впливу щодо осіб, які не дотримуються правових приписів. Цей метод далеко не завжди виявляється достатнім засобом впливу щодо зазначеної категорії осіб. Саме тому держава, захищаючи права і свободи всіх осіб, усього суспільства для загального блага, примушує тих із них, які не піддаються заходам переконання, дотримання правопорядку за допомогою застосування щодо них різноманітних обмежень. Отже, переконання за таких умов перестає бути єдиним засобом впливу і виникає об'єктивна потреба застосування примусу, який, до речі, завжди перебуває у нерозривному зв'язку із переконанням, а певні соціально-економічні, політичні реалії життя змінюють лише обсяги та пріоритети його застосування. Отже, на сьогодні в Україні примус, зокрема, адміністративно-правовий, є додатковим методом взаємовідносин особи і держави, хоча недооцінювати його потенціал як необхідного елементу соціальної організації та «ознаки будь-якої влади» не можна.

Адміністративний примус у правовій доктрині традиційно розглядається як різновид державно-правового примусу, як система засобів психологічного або фізичного впливу на свідомість і поведінку людей з метою досягнення чіткого виконання встановлених обов'язків, розвитку суспільства у рамках закону, забезпечення правопорядку і законності⁴, «для забезпечення громадського порядку та громадської безпеки, попередження та припинення правопорушень, а також покарання правопорушників»⁵.

Багатоаспектний цілеспрямований характер застосування адміністративного примусу зумовлює його дієвість, оскільки суспільство в будь-який період свого існування передбачало можливість використання примусу щодо особи для блага всього населення. Інша справа, що різними були межі, нормативна та процесуальна регламентація застосування цього різновиду державно-правового примусу, якісні форми його прояву, доктринальна та нормативна база тощо. Тобто для певного періоду розвитку нашої держави, її законодавства та правової доктрини характерними були свої специфічні властивості дослідження, регламентації та застосування адміністративного примусу.

Так, наприклад, ще у XIX ст. вчені-адміністративісти І.Т.Тарасов та І.С.Андреевський розглядали примус як крайній захід, право застосування якого було надано виконавчій владі для здійснення своєї діяльності. Основними принципами застосування адміністративно-примусових заходів вважалися: 1) співвідносність характеру примусового заходу із характером протиправної поведінки, розміром завданої шкоди; 2) фактичною підставою застосування є провину порушника, припинення ж протиправної дії означає й припинення застосування примусових заходів; 3) визначення законності застосування у правозастосовчому акті державного органу⁶. Узагальнення практики діяльності поліцейсь-